

#علوم_و_فنون_ادبی_۳

#دوره_ی_بازگشت_و_بیداری

#سبک_شناسی_قرن_دوازدهم_تا_قرن_سیزدهم

#گروه_دبیران_ادبیات_کشوری

تهیه تنظیم: راحله اسکندرزاده

درس چهارم علوم و فنون ادبی دوازدهم

در این درس به بررسی ویژگیهای سبک شعر و نثر در سه سطح زبانی، ادبی و فکری می پردازیم.

ابتدا سبک دوره ی بیداری را با بررسی سبک شعری آغاز میکنیم. این بررسی از جهت سطح زبانی، ادبی و فکری می باشد.

الف- سطح زبانی:

از بارزترین شاخصه های زبان شعر عصر بیداری روانی و سادگی است و کاملاً قابل فهم برای عموم و گاهی محاوره. گروهی به سنتهای ادبی وفادار بودند مانند ملک الشعراء بهار و ادیب الممالک فراهانی و گروهی که به موازین گذشته ی ادبی انسی نداشتند به زبان صمیمی و کوچه بازاری روی آوردند و از واژه ها و اصطلاحات موسیقی عامیانه و حتی واژه های فرنگی استفاده می کردند، هم چون سید اشرف الدین قزوینی گیلانی (نسیم شمال)، میرزاده عشقی و عارف قزوینی.

در شعر بعضی از این شاعران توجه به گذشته و باستان گرایی مشاهده میشود و کاربرد کلماتی مثل: باد افره، خلیدن، گلخن....

در این دوره به علت ارتباط با اروپا و ظهور علوم و فنون جدید و دایره ی واژگان شعر گسترش پیدا کرده و بسیاری از کلمات انگلیسی، روسی، ترکی و فرانسوی وارد شعر شد.

متأسفانه یکی از دیگر ویژگیهای زبانی این دوره بی توجهی به زبان و بی دقتی در کاربرد جمله ها و ترکیبها در شعر این دوره است، که بخشی از آن به خاطر گرایش شاعران به محتوا و بخشی به علت تسلط کم شاعران به ادبیات گذشته می باشد.

برای یادآوری مختصری از شرح حال بزرگان شعری آن دوره را می آوریم:

* محمد تقی بهار (ملک الشعرا):

با ادبیات کهن و مسائل جدید دنیا آشنا بود. با لحن حماسی و به سبک خراسانی شعر می سرود.

در حوزه تحقیق و تدریس در دانشگاه، سیاست و روزنامه نگاری هم فعالیت داشت. آثاری از جمله تاریخ احزاب سیاسی، سبک شناسی، تاریخ تطور نظم فارسی، دیوان اشعار تصحیح های ارزشمند متون ادبی و مقاله های بسیاری از وی به جای مانده است.

* عارف قزوینی:

از موسیقی دانان بزرگ دوره مشروطه بود.

تصنیف ها و ترانه های میهنی اش در برانگیختن احساسات آزادیخواهی مردم بسیار نقش داشت.

شعرش، ساده و دور از پیچیدگی بود.

مضمون شعرهایش وطن دوستی و ستیز با نادانی بود.

سوز و شوری که در شعرهایش بود او را به یکی از دردمندترین سرایندگان تبدیل کرد.

* سید اشرف الدین گیلانی (نسیم شمال):

به دلیل زبان ساده و عامیانه، شعرهایش در میان مردم محبوبیت زیادی داشت.

شعرهایش در بیداری مردم بسیار مؤثر بود.

زبان شعرهایش ساده و طنزآمیز و

در راه عشق به وطن و مبارزه با استبداد بود.

شعرهایش را در روزنامه « نسیم شمال » چاپ می کرد.

* فرخی یزدی:

او را به خاطر آزادی خواهی به زندان انداختند. تحت تاثیر شاعران گذشته مخصوصا مسعود سعد و سعدی بود. در دوره هفتم مجلس، نماینده مردم یزد شد. دست از اندیشه های پرشور آزادی و وطنی برداشت و در این راه جانش را فدا کرد.

* ادیب الممالک فراهانی:

فعالیت اصلی وی روزنامه نگاری و سردبیر روزنامه «مجلس» بود
 شعرش از زندگی سیاسی اش جدا نبود و بسیاری از حوادث و اوضاع روزگار را بیان می نمود.
 دیوان وی حاوی: ترجیع بندها، قصاید و مسمط .
 بیشتر «قصیده» می سرود و مضمون آنها وطنی، سیاسی و اجتماعی بود.

* میرزاده ی عشقی:

شاعر ازادپخواه مبارز و روزنامه نگار بود که به خاطر پافشاری
 بر سر عقایدش و نشر آنها در روزنامه. ترور شد.

✚ حال سبک شعر دوره ی بیداری را از نظر سطح ادبی بررسی میکنیم.

قالبهای شعری در عصر بیداری مثل قبل کمابیش ادامه یافت و تغییر چندانی نداشت بیشتر توجه به قالبهای قصیده، غزل و مثنوی در شعرهای بهار و ادیب الممالک فراهانی دیده میشود. ولی شاعرانی که به زبان مردم کوچه و بازار شعر میگفتند به قالبهای نو مثل: مستزاد، مسمط، مخمس، دوبیتی پیوسته، ترانه و تصنیف تمایل بیشتر داشتند و همین امر زمینه را به تدریج برای ظهور شعر نو فراهم کرد. شاعرانی که به زبان کوچه و بازار شعر میگفتند کمتر از آرایه های بیانی و بدیع استفاده میکردند و به سنتهای ادبی زیاد پایبند نبودند از نظر موسیقی و عروض هم همینطور.

گروه سنت گرا به سنتهای ادبی پایبند بودند ولی گروهی که مطابق کوچه و بازار شعر می سرودند پایبندی کمتری داشتند و از لحاظ عروضی در شعرشان نقص هایی مشاهده میشد.

از دلایلی که شاعران این دوره به زبان کوچه و بازار روی آورده بودند؛(اینکه خود شاعران از عامه ی مردم بودند، اشعارشان به نوعی زبان حال مردم بود و شعر در این دوره عمومیت پیدا کرده بطوریکه حتی مردم کوچه و بازار هم به شعر و شاعری روی آورده بودند.) می باشد.

✚ بررسی سبک شعری دوره ی بیداری از نظر سطح فکری:

درون مایه ی شعر مشروطه با توجه به تغییرات زمانه و به موازات حضور مردم در اجتماع و سیاست مضامین تازه ای به این شعر وارد شد واز کلی گرای و ذهنیت گرای به جزئی گرای و عینیت گرای تبدیل شد. و نوع نگرش تغییر کرد .

تمام مضامین کلی گذشته که شامل: مسائل اخلاقی، عارفانه و غزل ها که با فرهنگ گذشته ی ما هماهنگ بود تبدیل به مضامین اجتماعی، سیاسی و وطنی گردید.

شاخص ترین درون مایه های شعر عصر بیداری شامل آزادی، وطن، قانون، تعلیم و تربیت جدید، توجه به مردم و علوم و فنون جدید میباشد.

حال به بررسی نثر دوره ی بیداری در سه سطح زبانی، ادبی و فکری می پردازیم.

بررسی ویژگیهای سبک نثر دوره ی بیداری از لحاظ سطح زبانی:

در نثر این دوره کلمات و ترکیبهای عربی ناآشنا کمتر دیده میشود

ولی به دلایل گوناگون وبه علت ارتباط با غرب کلمات انگلیسی، ترکی و فرانسوی به نثر وارد شد.

نثر این دوره بسیار قابل فهم، ساده و جملات نیز از لحاظ دستوری درست تر بوده است.

بررسی نثر دوره ی بیداری از لحاظ سطح ادبی:

صنایع ادبی از نثر جدا می شود و در خدمت بیان خواسته های مردم است، چون اکثر نویسندگان داستان را برای

رغبت عوام می نوشتند و یکی از تکنیکهای آنها در اغلب داستانهای دوران مشروطه، حضور راوی سوم شخص

در بعضی صحنه های داستان بوده که با خواننده سخن می گفته است، البته امروزه کاربردی ندارد.

* برخی از نویسندگان این دوره:

۱- قائم مقام فراهانی:

از معروفترین نویسندگان و سیاستمداران بزرگ این دوره است

با تغییر سبک نگارش، نثر فارسی که پیش از او با تلکف و تصنع همراه بود،

از تلکف و تصنع زدود.

مسائل رایج جامعه را با زبان رایج و آمیخته به شعر و ضرب المثلهای لطیف نوشت.

نوشته هایش به سبک گلستان سعدی و با عبارتهای کوتاه و موزون و مسجع همراه بود.

وی احیاکننده نثر فارسی است. منشآت « مهمترین اثر وی است.

۲- علامه علی اکبر دهخدا:

از پیشگامان نثر فارسی است. شعر هم می گفت.

مجموعه نقره‌های طنزآمیزش با موضوع سیاسی - ۲- علامه علی اکبر دهخدا

از پیشگامان نثر فارسی است. شعر هم می گفت.

مجموعه نقدهای طنزآمیزش با موضوع سیاسی - اجتماعی با نام «چرند و پرند» در روزنامه صوراسرافیل چاپ می شد.

در رواج نثر ساده و عامیانه نقش مؤثری داشت.

حاصل پژوهش های او در فرهنگ نویسی، کتاب ارزشمند «لغت نامه»، مفصل ترین کتاب لغت فارسی است.

«امثال و حکم» از آثار ارزشمند اجتماعی او با نام «چرند و پرند» در روزنامه صوراسرافیل چاپ می شد.

در رواج نثر ساده و عامیانه نقش مؤثری داشت.

از پیشگامان نثر ساده بود و جمال زاده و صادق هدایت دنباله روی او بودند.

حاصل پژوهش های او در فرهنگ نویسی، کتاب ارزشمند «لغت نامه»، مفصل ترین کتاب لغت فارسی است.

«امثال و حکم» از آثار ارزشمند اوست.

بررسی نثر دوره ی بیداری از لحاظ سطح فکری:

درون مایه ی همه ی انواع نثر دوره ی بیداری معطوف به نوگرایی، تجدد خواهی، آزادی طلبی که با هدف تأثیر بر عوام بود گسترش می یافت. علاوه بر آن در معانی و مضامین ارزنده ی عصر بیداری طنز سیاسی - اجتماعی است.

همینطور موضوع دشمنی با استعمار و استبداد موضوعی بود که بیشتر در روزنامه ها مورد توجه قرار می گرفت.

موضوع دیگر به ویژه در انتهای عصر بیداری موضوع تنفر از خرافات بوده و نیز موضوع حقوق مدنی زنان که در کنار تعلیم و تربیت نوین بسیار مورد توجه نویسندگان بوده است.

در واقع بیشتر اختصاص به مسائل و مشکلات اجتماعی دارد تا اینکه ادبی باشد و بیشتر سنت گرایان اصول ادبی را رعایت میکنند.

▼ بررسی خودارزیابی درس چهارم فنون ادبی دوازدهم

● خود ارزیابی

۱- شعر زیر را در دو سطح ادبی و فکری بررسی کنید. (از هر سطح دو مورد).

از ملک ادب حکم گزاران همه رفتند   شو بار سفر بند که یاران همه رفتند

آن گرد شتابنده که در دامن صحراست   گوید چه نشینی که سواران همه رفتند

داغ است دل لاله و نیلی است بر سرو   کز باغ جهان لاله عذاران همه رفتند

افسوس که اندوه گساران همه رفتند.

یک مرغ گرفتار در این گلشن ویران   تنها به قفس ماند هزاران همه رفتند

خون بار بهار از مژه در فرقت احباب   کز پیش تو چون ابر بهاران همه رفتند

ملک الشعرا بهار

▼ سطح ادبی:

ملک ادب: تشبیه

باغ جهان: تشبیه

داغ دار بودن دل: کنایه از شدت ناراحت

باغ وداع: جناس

لاله، سرو، باغ: مراعات

مرغ گرفتار: استعاره از شاعر و مبارزین از ادیخواه زندانی

گلشن ویران: استعاره از جامعه.

در قفس ماندن: کنایه از زندانی شدن

رفتن: کنایه از مردن

اندوه گساران: کنایه از به شدت ناراحت بودن

هزاران: ایهام تناسب، ۱- بلبل ۲- عدد هزار (ضمیر شمارشی جانشین اسم)

دامن صحرا: اضافه استعاری

گردشتابنده: تشخیص

بیت سوم:

حسن تعلیل

باریستن: کنایه از آماده سفر شدن

بهار: ایهام تناسب: ۱- فصل بهار ۲- نام شاعر

▼ سطح فکری:

بیان شدت غم و اندوه شاعر و تأسف او به خاطر از دست دادن بزرگان ملک و ادب، و اینکه یاران آزادی خواهش مثل ابر بهار حیات بخش بودند ولی عمر کوتاهی داشتند.

۲- این سروده را در قلمرو ادبی بررسی کنید.

گریه را به مستی بهانه کردم
شکوه ها زدست زمانه کردم
آستین چو از چشم برگرفتم
سیل خون به دامان روانه کردم
از چه روی چون ارغنون ننالم؟
از جفایت ای چرخ دون ننالم
چون نگریم ز درد و چون ننالم
دزد را چو محرم به خانه کردم؟

عارف قزوینی

▼ سطح ادبی:

دست زمانه: اضافه استعاری

سیل خون: مجاز از اشک، اضافه تشبیهی

آستین از چشم گرفتن: کنایه از اشک بسیار.

آستین و دامان: تناسب

چرخ دون: استعاره از روزگار، استعاره مکنیه و تشخیص

چون ارغنون: تشبیه

چون ارغنون نالیدن: کنایه از فریاد زدن و شکایت کردن

نالیدن ارغنون: تشخیص

درد، گریه و نالیدن: مراعات

خانه، دزد: تناسب

چون، دون: جناس

چون: تکرار

گریه و شکوه: مراعات نظیر

خون: استعاره از اشک

ننال: تکرار

دزد: استعاره از اجنبی

خانه: استعاره از وطن

دست: مجاز از قدرت و ستم روزگار

۳- متن زیر از کتاب (تاریخ بیداری ایرانیان) را در دو سطح زبانی و فکری تحلیل کنید.

«اگرچه مادر این تاریخ خود بیداری ایرانیان را از سال ۱۳۲۲ شروع کردیم، لکن اگر خیال خود را جمع کنیم و به نظر دقت و انصاف در تاریخ گذشتگان بنگریم، هرایینه به خوبی مشاهده میکنیم که در مجاری سنه ی ۱۳۶۵ بسیاری از امور وقایع را که دلالت دارد بر بیداری ایرانیان و قدم گذاردن آنها به راه تمدن و باعث و مسبب آن را جز مرحوم میرزا تقی خان امیر نظام احدی را سراغ نداریم؛ چه آن بزرگ مرد از آن یکه اشخاص بود که به قابلیت خود بدون اسباب و مساعدت خارجی از پستی به بلندی رسید. یعنی پسر آشپز قائم مقام بود و در اثنای کار و شغل، خویش را دارای رتبه و مقام صدارت نمود. دوست و دشمن او را از نوادر دهر شمردند و از خلقت های فوق العاده دانسته و کارهای امیر نظام از ترتیب و انتظام قشون و اصلاح کار دفتر و مالیه که خرج، دو کرور اضافه بر دخل بود و عمارت و مرمت خرابی های دیگر که به زودی مجال مینمود و همه در یک دو سال صورت گرفت، گواه و دلیل بزرگی مرد است.» ناظم الاسلام کرمانی.

▼ ویژگی های زبانی:

کاربرد واژه های عربی مانند: فوق العاده، وقایع، لکن، مساعدت، انتظام، مرمت و...
زبان نثر ساده و قابل فهم است و گاه از عبارت های عامیانه استفاده شده مانند: اصلاح کار دفتر و مالیه که خرج، دو کرور اضافه بر دخل بود.

و عبارت های وصفی دور و دراز و لفظ پردازی های بیجا نسبت به دوره های پیشین کاهش یافته،

ساختار و ترکیب دستوری کلام در جمله ها درست تر و با طبیعت زبان، هم آهنگ تر می شود.

▼ سطح فکری:

تواناییهای امیرکبیر در صدارت، نظم و سروسامان دادن به اوضاع آشفته ی کشور. ازدیگر ویژگیهای سطح فکری نثر بیداری می توان به نوگرایی، تجدد خواهی، آزادی طلبی، موضوعات سیاسی واجتماعی، دشمنی با استعمار و استبداد، تعلیم و تربیت نوین اشاره کرد که در کارهای امیرکبیر به وفور دیده میشود، همینطور مبارزه باخرافات.

#علوم_و_فنون_ادبی_۳

#دوره_ی_بازگشت_و_بیداری

#سبک_شناسی_قرن_دوازدهم_تا_قرن_سیزدهم

#گروه_دبیران_ادبیات_کشوری

تهیه تنظیم: راحله اسکندرزاده

پنجم شهریورماه ۹۷

@adabiate10